

той час была по 40 золотых Мыш по золотому куповали, за кошку пан Раґчинский дал 8 золотых, пана Будилов товариш за пса дал 15 золотых, и тогд було трудно достать Голову чельовѣчюю куповали по 3 золотых, за ногу чельовѣчюю, одно<sup>1</sup> по костки, дано гайдуку два золотых За ворона чорногѡ давали наши два золотых и полфунта пороху — и не дал за тоє Всѣх людей болше двохсот пѣхоты и товаришов поѣли

Того ж року 1612 октоврѣя 22 дни, наждавши ся праве долгр ратунку и терпѣвши голод неслыханый, и от его королевской милости и от пана гетмана (помочи) не могли дождати,— з великим плачем всего рыцерства и нас бѣдных купцов, пан Струс и иншое товариство вышписаное мусѣли змирити ся И побрала к себѣ в замѣну Бутурлина и других бояр московских, а от нас (к) ним пошол пан Будило и Порванецкий. А князь Дмитрий Тимофѣевич Трубецкой, и ин столник князь Дмитрий Михайлович Пожарский, и инших князей и бояр не мало, и Москва — всѣ обачивши, же наши от голоду велми зморены и все рыцерство на трактатах бавятся<sup>2</sup> и ротмистрове,— козаки и бояре Трубецкого и Пожарского ударивши в звоны и поднявши корогви пошли до стѣны Китай-города праве силою великою Мы з голоду змордованы ледво им отпор дали Октоврѣя 26 трактаты скончили и присягу выконали, же мѣли всѣх вцалѣ<sup>3</sup> попускати, в потом над присягу чинили всѣх розно розвели и маетки розшарпали Року 1613 у генварѣ почали<sup>4</sup> зезжчати ся на обиране царя нового, в той час наших ледво пушено, а инны утѣкали, а иных окупано<sup>5</sup>

И так наши воевали Москву

**Віршування.** Характеристичне і в наслідках своїх дуже важне явище нового письменського руху — се інтерес до віршування, що виявляється і в шкільних, і ширше — взагалі в книжних, освічених кругах, а пізніше переходить у справжню маню віршоробства, що помічається особливо в 2-ій пол XVII і в XVIII вщі.

До 1580-х рр сього не видно зовсім У книжних творах, як прикмета й емоційно-художній засіб патетичного або пишного риторизму ми стрічаємо каденцію, часом алітеровану, часом римовану, аналогічну з такими ж взірцями старої доби, переплітану з неритмічною прозою Ми бачили вище взірці таких каденцій в похвалах Витовтові і Костянтинові Острозькому, в посольстві Мисаїла Поруч того могло існувати різноскладове строфування, особливо в обрядовій поезії,— підсилюване подібними тенденціями середньовічної греко-римської поезії (див. в т. I): але в книжних пам'ятках наших воно не відбилось — досі нема таких відбить. На ґрунті н о в і ш и х впливів середньовічної церковної латинської поезії, XIV—XV вв., засвоєних чеською і польською гімнографією тих віків, з'являються і у нас тенденції до книжної римованої вірші, з явним нахилом до рівноскладовості — хоч ся рівноскладовість ще не витримувала-

<sup>1</sup> Тільки

<sup>2</sup> Заняті

<sup>3</sup> Ціло

<sup>4</sup> Проти присяги

<sup>5</sup> Викуплено

лася здебільшого і, очевидно, — не признавалася обов'язковою. Се книжні вірші — що стоять очевидно в зв'язку з співами релігійними і, мабуть, також і світськими, на жаль, ближче не дослідженими<sup>1</sup>.

Перші хронологічно означені вірці таких віршів стрічаємо в «Біблії» Скорини; вони невеликі і не багаті числом, близько подібні до польських віршів XV і першої половини XVI в., бо й сі, й ті спільне джерело і взірць мають у чеських віршах XV в. По аналогії ми мусимо прийняти, що такі українсько-білоруські вірші, на теми релігійні, моралістичні й побутові, існували в другій пол. XV і в першій XVI в. в більшій кількості, і дещо з того ще може бути викрите в пізніших записах — так само, як у польським віршарстві другої пол. XVI викриваються старші прототипи. Але досі у нас у тім напрямі не проведено таких студій, як у польській науковій літературі, і я тільки зазначу, що тих кілька віршувань, що Скорина подав у своїй «Біблії», можуть служити типовим взірцем нашого віршарства тих часів

В книзі «Ісход» він подає такий віршований виклад десяти заповідей:

Веруй в Бога єдиного,  
А не бери надармо имени его,  
Помни дни святые святити  
Отца и матку чтити  
Не забивай ни єдина

И не делай грѣха блудна,  
Не вкради что дружнего  
А не давай свидѣтва лжива,  
Не пожедай жены дружнего  
Ни имения или речи его

Таких польських віршувань XV—XVI в., коротких і розширених, звісно дуже багато, і між іншим єсть дуже подібні до Скорининих, зовсім можливо, що він покористувався вже готовою переробкою якогось чеського «декалогу».

<sup>1</sup> Я нагадую, що поруч перших книжних вірш, перших десятиліть XVI в., ми маємо книжний запис пісні про Стефана-воеводу, зложеної правдоподібно при кінці XV в., або на поч. XVI в. Вона дає певні аналогії з книжним віршуванням — досі не уясені. Як відомо, запис у чеській граматиці Яна Благослава 1571 р. вважається дефектним, і се значно утруднює й аналіз Пок Потебня, Франко і я з ними пробував дати реконструкцію її — див VII т. Історії. Новішими часами нею не займались

Зате над польською віршовою формою почались недавніми часами дуже цікаві досліді, головню з приводу «Богуродзци» — найстаршого релігійного польського гімну і взагалі найстаршої польської літературної пам'ятки. Вони ще далеко не доведені до яких-небудь конкретних результатів — див особливо нове вид праці *Jan Los Początki piśmiennictwa polskiego, 1922*, — де великий розділ присвячений сьому гімнові і власне його віршовій формі. Ближчі розсліди в сім напрямі дадуть не тільки вияснення впливів латинських гімнів, що відбились посередньо і на нашім віршуванні, але, я певен, кинуть світло і на нашу гімнографію, бо вплив церковнослов'янських гімнів на польську гімнографію дуже правдоподібний, а навіть безсумнівний (дещо вказав свого часу Франко і Брикнер у своїх «Dziejach języka polskiego»)

Зміст XIX глави кн. Левит Скорина викладає в такім вірші:

О том абы люди святы были,  
отца и матеръ чтили,  
свята святили,  
идолов не хвалили,  
жертвы Богу приносили,  
милостыню делали,  
не крали, не легали, не присягали,  
(в чеській Біблії 1506 р.: О том абы Idee swietej byli, a o mnohých pryzkazanych a zápowiedech).

мзды не задерживали, не проклинали,  
глухому не злоречили,  
слепому на пути не перешкажали,  
на лица в суду не смотрели,  
справедливъ чинили —  
и о иных многих заповѣдехъ

божнихъ

В книзі Йова маємо таке віршування:

Богу въ Троици единому // ко чти и ко славе  
Матери его пречистой // Марии к похвале  
Всем небесным силам // и святым его к веселю,  
Людем посполитым // к доброму научению.

Сі вірші досі якомсь не звертали на себе уваги дослідників, хоч безсумнівно її вповні заступують. Сконстатуємо, що віршовані партії вже відокремилися; се вже не мішані співомовки. Повної рівноскладовості нема (хоч дещо можна положити на рахунок не зовсім докладного запису — так, як і в сучасних записах пісень часом затрачується розмір); очевидно, скандування досягалось свобідним скорочуванням або розтягуванням голосних у вимові. Більшу або меншу роль при тім відіграє цезура. Але головне значення має кінцева алітерація рим — що вирівнює сі стихи і надає їм певну конструктивність. Найчастіше се двостихові строфи, але часом, як бачимо, автор, захопившись певною нехитрою римою, будує цілу купу стихів з отсею спільною римою, як у старих каденціях.

Сей віршований жанр довго потім держався в нашій книжності, як свійський і домашній. Його, очевидно, називають потім «некунштотним»<sup>1</sup>, у протиставлення правильному шкільному рівноскладовому і симетрично строфованому віршеві. Сей приносить з собою відродження.

У зв'язі з матеріалом як перше вогнище такого шкільного віршоробства виступає Острозька школа. З 1581 року маємо кілька друкованих творів, які дають доволі докладне поняття про його розвиток, даючи поруч себе вірші обох жанрів. В острозькій Біблії, випущеній того року, маємо (як то згадувалося вище), віршовану передмову, або «двострочне согласіє», як її називає автор, Герасим Смотрицький. Се ряд римованих двостихів, зовсім нерівноскладових, — синтаксичних одиниць, розділених цезурою приблизно

<sup>1</sup> Так Копистинський зве вірші Герасима Смотрицького, див. вище.

в середині: ся цезура і кінцева алітерація (рима) дають такт каденції. Рима буває або мужеська, або жіноча, і вони чергуються без усякого ладу. Фактура аналогічна з віршами Скорини, і від старих вірців римованих каденцій відрізняється тим, по-перше, — що в нім витриманий на доволі довгій дистанції принцип двостиха, по-друге, — ся двостихова форма додержана від початку до кінця, не перплітана прозою, — отже, се не «співмовка», а вірш, як і у Скорини, тільки довший:

Всякого чина православный читателю,  
Господу Богу благодареніе въздаймо, яко благодателю,  
Сподобилъ убо насъ, аще и напослъдохъ лѣтомъ,  
Познати волю свою съ благимъ отвѣтомъ

Въ се время люто и плача достойно  
Ужасает ся, сіе зря, сердце богобойно  
Якихъ много съпостать, якихъ хищныхъ волковъ,  
Бѣсовскихъ навожденій, еретическихъ полковъ  
Богъ же положи въ сердце благовѣрна князя,  
Да имъ явить намъ душеспасны стезя  
Восточныя церкви въ Русійскомъ народѣ  
Еже свѣтлость сияеть в поганской незгодѣ

Та ж Біблія дає вірець «кунштованої» фактури в похвалі гербови Острозьких: на обороті титулової картки уміщений рисунок герба, над ним і під ним по три віршовані строфи, присвячені знакам герба (св. Юрій, іздець, зоря, хрест)<sup>1</sup>. Автор не названий<sup>2</sup>.

Зри сія знаменія княжате славнаго,  
их же съдръжить домъ его от вѣка давнаго,  
И разумѣй яко не туне, и не безъ причины,  
о чемъ властнѣй и ширѣй повѣсть ти кто мнѣй  
Но яко достоинъ дѣлатель своєю заплаты,  
не шадяще здравія никоея оутраты,  
Крѣпко побѣждалъ различныхъ съпостат полки,  
и разгонялъ с короны драпѣжныя волки  
И еще можетъ,  
аще Богъ поможет  
Въоруженъ воинъ змія поправъ мужественно,  
копемъ сего посрѣдѣ пронъзе явственно,  
Яко древняго праждебника человеческого рода,

<sup>1</sup> Про герб Острозьких спеціальна студія проф Лукомського в Наук. Збірнику за 1925 р «Медаль Константина Константиновича Острозького»; автор доводить, що герб складається з батьківського герба Костянтина — кн. Острозьких, і материного: кн. Слуцьких Острозька половина містить загальний знак Володимирової династії — св. Юрія (т. зв. «Іздець Руський») і спеціальний острозький (стріла над звздою і півмісяцем). Слуцька половина так само симетрично зложена з двох частин: загального династичного знака — збройного лицаря (т. зв. «Погоня») і фамілійного — гербового перехрестя (хрест з дашком вгорі і півколом вдолі) Див ще нижче

<sup>2</sup> Називають того ж Герасима Смотрицького (напр., ак. Перетц, Малодрусскія вирши, с. 5), — але на се нема ніяких підстав.

понеже злому з добрымъ не бываетъ згода  
 Боди, в князех избранный, мыслънаго сопостата  
 сего бо побѣждающимъ вѣчная заплата  
 I инымъ подаван сѣ непобѣдимо оружїе,  
 острѣишее меча обоюдоуостра слово божіе  
 Въ время рати,  
 потреба дбати.  
 Вторыи воинъ храбростію пръвому подобный,  
 токмо оружїемъ отмѣненъ и то посел гробный,  
 Мечъ бо обнаженъ в десницы имѣа острый обоюду  
 имже крѣпци на враги приємлють побѣду.  
 Отсѣкай, Константине, мракъ идолскіа лѣсти,  
 хошетъ бо Богъ всѣмъ челоувѣкомъ ся спасти,  
 I отгоняй еретиковъ полки оумовредныя,  
 придоша бо в миръ волки нещадныя  
 Иже не свыше щепитъ ся,  
 сѣе скоренитъ ся.  
 Всыяла звѣзда ясно от востока,  
 послѣдую пръвой възвѣщенной от пророка  
 I приводить от Прѣсиды трехъ царей съ дары,  
 поклонити ся съ вѣрою цареви на (д) царя  
 Твоя звѣзда нынѣ тому же послѣдуе(т) цареви,  
 хотя всѣхъ сътворити жителя раеви,  
 I убываетъ луна ветхаго завѣта,  
 сіяеть бо солнце неприступнаго свѣта,  
 в немже ходя не поткнетъ ся,  
 но паче спасетъ ся.  
 Спасение Христосъ Богъ съдѣя посередъ земля,  
 на крестѣ руцѣ прострѣ всѣхъ к себѣ приемля.  
 На немже рукописаніе грѣхъ нашихъ растерзавъ,  
 из ветхаго челоувѣка нетлѣнно новаго создавъ,  
 I ты крестное знаменіе не туне носиши,  
 великому Константину имъ ся подобиши  
 Онъ бо на небеси сѣ видѣвъ побѣдилъ съпостаты,  
 ты же побѣждай еретикъ и бѣсовъ тристаты,  
 Крестъ бо похвала царемъ,  
 бѣсомъ же незносный яремъ  
 Великая глубины богослова княже съименный,  
 да сподобитъ тя Господь Богъ вѣнецъ прїятїи нетленный.  
 Въ здравїи же телеснѣмъ благообразно долгоденствовати,  
 и въ царствїи небесномъ съ избранными радостно ликоствовати  
 Яко всѣмъ по чину представилъ еси божественное писаніе,  
 истиннаго Бога и правды его въ похвалу и познаніе.  
 Да всякъ читаяй боголѣпно благодаритъ създателя,  
 и да не забываетъ достойна мзды своєю дѣлателя  
 Иже благую часть избираеть  
 От него ся не отимаеть

Будова строфічна по схемі чотирьох двостихів складу 7+6 з двостиховим фіналом, з двох коротких стишків. Вона дуже улюблена була нашими пізнішими віршарями. Але тут розмір не дотриманий, так що і з усякими натяганнями довготи й и ѣ не всюди його можна прочитати як тринадцятистиховий; цезура теж часто попадає не на місце.

Дещо краще з сього формального погляду збудовані двостихи «Хронології» Андрія Римші, випущені тою ж дру-

карнею з докладною датою 5 травня 1581 р. на особній картці, на двох сторінках<sup>1</sup>: назви 12 місяців мовою латинською, єврейською й українською («просто»),— і при кожнім яка-небудь згадка старозавітної чи євангельської події, прив'язаної до якогось дня місяця. Такі пам'яткові, помісячно розложені події стрічаються не раз у старих збірниках, для сеї «Хронології» вони вибрані з таких календарів по одній на місяць і переложені у двостихи:

- Которого ся мца што за старыхъ вековъ дѣло короткое описаніе  
Мца сентебра по гебрейску елюль, просто вресень.  
Двадцать четвертого дня мца сентебра  
дороблень Єросолимъ, стала ся речъ добра  
Мца октоврія по гебрейску тышри, просто паздерникъ  
Арха з Ноимъ на горе станула на суши,  
другій потопъ не будетъ, такъ намъ писмо туши  
октоврія 17 дня  
Мца ноемврія по гебрейску маргеоусамъ, просто грудень.  
Жидомъ с(в)ято уставилъ тутъ царь Єровоамъ,  
мы о свои не дбаемъ, не велми жъ добро намъ  
ноемврія 15 дня  
Мца декаврія по гебрейску хашлеу, просто просинець  
В томъ мцы Іс Хс народил ся намъ  
Нехто иный — тот избавилъ души наши самъ  
декаврія 25 дня  
Мца генуара, по гебрейску тебет, просто стычень  
Уже земськіе мудрѣцы Хса привитали,  
злато ладанъ и миру яко пану дали  
генуара 6 дня  
Мца февралія, по гебрейску себат, просто лютый  
Смотри якъ то голубка ноаху служила,  
мы оба не дбаемъ только бъ злость плужила  
февралія, 18 дня  
Мца марта, по гебрейску адаръ, просто марець  
Въ томъ месецы Господа Жиды крижовали,  
собъ лихо, намъ добро тымъ паномъ зеднали  
марта 25 дня  
Мца апріля, по гебрейску ниса, просто кветень  
Жидове сухо прошли Чирвоное море,  
кормилъ ихъ Богъ на пуши, не было имъ горе.  
апріля 14 дня  
Мца мая, по гебрейску іяръ, просто май  
Нон арху готуеът божимъ повеленіемъ,  
бы въ потопъ не згинулъ з своимъ поколеньемъ  
мая 10 дня  
Мца юня, по гебрейску сыванъ, просто чырвень.  
Ужо воды всихъ топятъ, Ноах въ корабль вошолъ,  
знать ижъ Богу кланялъ ся, про то ласку знашолъ  
юня 27 дня  
Мца юля, по гебрейску тамус, просто липень  
Мосій побилъ таблицы зъ приказаньемъ божимъ,  
а мы грешим што часокъ, ни ся страхомъ трвожим  
юля дня

<sup>1</sup> Фототипична репродукція в збірнику Пташицького і Соболевського «Сборникъ снимковъ съ славяно-русскихъ печатныхъ изданій», 1895, ч 21

Мца августа, по гебрейску аовъ либо авъ, просто серпень.  
Въ томъ месецы Аароль оумерь божій ерей,  
того собъ на прикладъ ты, попе, завжды мей  
августа 1 дня  
друковано 5 дня мая, року 1581, въ Острозе.  
Писанье Андрея Рышии.

Як бачимо, 13-складовий вірш у сих двостихах витриманий краще, без великих натягань його можна так прочитати, і цезура його здебільшого не роздирає, але місцями таки відтинає кінцеві склади і змушує пересувати наголос у других половинах стиха.

Від того острозького Римші заховалося ще кілька стихотворів з пізніших років, коли він працював у Вільні для друкарні Мамоничів. Він користується в них тим же 13-складовим віршем, у двостихових строфах, і орудує ним ще краще: їх можна читати майже без натягання (одначе з часом не читається), цезура лягає добре, не розриваючи слів; тільки наголос метровий не завжди згоджується з наголосами слів.

Двострофова похвала на герб Ост. Воловича, в збірнику 1585 року (7+6):

Што двъ стрѣлы, што врубы, што лелеи значат,  
то вси люди мудрыє вельми гораздъ бачать  
Которыхъ зацный тотъ дом, за гербъ уживаеъ  
върб мнѣ, иж тамъ господу, цнота свою маеъ

З довшої похвали на герб Льва Сопіги при виданні Литовського Статуту 1588 р. наводжу тільки початок (7+6):

Въсе можемъ своимъ окомъ, лацно обачыти,  
Дольжыню и шырокость, шнуромъ назначыти.  
И человека можемъ, познати по твары,  
Если в себе не маеъ, лишнее привары  
Але где цнота себе, обрала оселость  
Тамъ ростропъ естъ до всего, и мужская смелост,  
Которая зацные, завжды дома буди  
I клейноты розъдаеъ, тыми слынуть люди.  
Бо такие николи, зъ света не изъходеть,  
Але один по другомъ, въ веки славу плодеть

(Тут цікаво одмітити графічне одмічення цезури комою — протинкою після сьомого складу).

Натомість старий Смотрицький далі зостається при старих нерівноскладових віршах — римуваннях. У його «Ключу Царствія Божого» (1587) бачили ми віршований афоризм «з Плютархуса», зложений з двостихових строф (8+5 — 8+6) (6+5 — 6+6)

Такіє нехай у тебе мѣстце мѣвають  
Которые не ради на все зезволяютъ.  
А которым милша роскошь ниж цнота,  
Пред такими кажи замыкать ворота

В його римованих каламбурах стрічаються випадково і рівноскладові:

Скарга оскаржаєть,  
Гербест осужаєть,  
Бо той писмомъ своимъ страшить,  
А сей декретом не тѣшитъ (6 6) (8 8)

Але се очевидний випадок: поруч того, напр. (6 — 9) (8 — 12):

Хто самъ не могаєть,  
Помочи отъ иншихъ жадаєть  
И годит ся ратовати,  
Кгды жъ не о власное началъ працювати, і т. д.

Складнішу будову має післяслово до «Послання до Латин» 1581 р. (з ркп. Київського Михайлівського Золотоверхого монастиря) п. з. «Върши прикладный»<sup>1</sup>. Кожний складається з двох двостихів, розділений віршем-одинцем, що, здається, мусить представляти прозову прокладку між ними:

З якою пильностью бчела мед збирает	6 6
Же у борти ледво ся затворяет	5+6
З такою ж в тые книжки наношено	11
С листа римских докторов	7
Против фальшових отпоров	8
Буди же того вдячон кождый,	
А проси Бога о оборону завжды,	
А писара тых книжок не забывай,	
Абы его долже Бог ховал	
И за працу ему живот вѣчный даровал.	

Походження вірша сього незвісне; не виключено, що він також вийшов з Острога.

З 1591 року маємо цікаву колекцію віршувань львівської братської школи, що дає, з одного боку, свідоцтво її особливої уваги до віршоробства, з другого — ілюструє методи і літературний смак школи взагалі, так що з сього боку вона варта більшого зацікавлення.

При нагоді першого приїзду митрополита до Львова (новонастановленого від патр. Єремії Михайла Рогози), на початку 1591 року, школа вітала його двічі. Перший раз (17 січня) в братській церкві, «пред народом», другого дня

<sup>1</sup> Видав ак. Петров у цитованій студії — Труды Киев. Акад. 1894, III с. 349, також у Памятниках полем. лит. III с. 1306.



у себе в школі. Сі привітання потім були випущені разом як рекомендація успіхів нової школи для придбання громадської підтримки і ласки під заголовком: «ПРОСФОНІМА — ПРИВѢТЪ, Преосвященному Архієпископу Кур Михайлу Митрополиту кievському і галицкому і всея Россіи».

Перше привітання починається коротким «прологом» або: «предословом от малых», виголошеним мовою грецькою і слов'янською (доволі тяжкий і місцями навіть незрозумілий слов'янський текст показує, що оригінал був грецький). «Малыя суще дѣтища», покладаючись на те, що «новонасажденныя (самою своєю) малостию их зрящим велю сласть сотворяют, надежда ихъ ради хотящая быти от нихъ (сподіванням того, що колись має з них бути)» і «Диевых отроковицъ (Діоскурів!) воспоминанія предносяще» вітають митрополита — «солнце свѣтлое, Европія (!) звѣзду, едино око Россіи».

Потім у трьох хорах («ликах») по черзі виступають «отроки» — школярі. Кожний виголошує якусь сентенцію. В першій ліку п'ять отроків спочатку проголошують свій афоризм мовою грецькою, потім мовою слов'янською; перший говорить прозою, дальші чотири — віршами: спочатку грецька елегічна строфа — гекзаметр і пентаметр, потім се віддається по-слов'янськи трохи ширше, двома двостихами різнорідного складу. В другій і третій «лику» «отроки» виступають з «чотиростихами» (парними двостихами), зложеними мовою більш «посполитою», ніж слов'янською. Чергування стихів підчеркується чергуванням великих і малих літер на початку: першій стих починається великою літерою, другий малою, хоча бувають і недогляди в сих графічних правилах. Наводжу всі сі слов'янські вірші:

Першого лику «вторый отрокъ»:

Благо, отче, слово бо изрекль еси едино,  
и скоро събра ся многъ народъ мыслно.  
Яко нераская ся нынѣ оу насъ быти,  
но пришед вся благочиннѣ оустронити.

Третій отрок

Незавжды бываетъ тма на воздухъ мгlistая,  
анѣ тръваетъ оуставичне ночь чернооблачая (sic).  
Але и солнечное горячее коло променни блистаетъ,  
за тым и самого ясногосияющаго свѣтъ бываетъ.

Четвертый отрок.

О наставниче добродѣтели о покоры всякон.  
якомы перше заживали жалости великон,  
Такъ намѣ нынѣ видячи тя радость наставаешь,  
всякого бо нелестнаго душа оумилно вздыхаетъ,

Пятый отрок

И чтожь нынѣ вижу чудо барзо дивное,  
виденіе же сладкое и всѣмъ потѣшливое  
Всекрасное похваленіе мене съдержитъ, видячи

доброчеснаго (sic) почесть от всѣхъ примуючи.

«Лик второй» (перший отрок)

Прагнула ты душа наша, прагнули ты и кости мои,  
якъ земля прагнетъ дожда в лѣтнии знои.  
Нѣ единъ такъ покармъ тѣлу не смакуеть,  
якъ оуприма душа видячи ты роскошуеть.

Вторый отрок.

Спѣвати ми кажетъ сердце святителеви моему,  
и языкъ сердцу послушный зуполному,  
Отбираетъ слова, и новыи стихи содѣловаеть,  
ледвѣ такъ прудко писарь писмо выливаеть,

Третий отрок.

Здравъ буди с(вя)т(ите)лю, тебе я сладкими,  
не забуду нѣгды, стишками моими.  
И поки ми едно в памяти родит ся мова,  
чесныи будутъ от мене завжды о тебѣ слова

Четвертый отрок.

Возлюбилъ еси, отче, справедливость святую,  
маешъ в ненависти безбожность проклятую  
Прото тебе богъ твой значною пред иными  
почтилъ повагою, ровесники твоими.

Пятый отрок

Припоясанъ по бедръ твоём мечъ богословием кованный,  
бодрый воине, мечъ уотвсюду наостренный,  
Славный и непорочный, с тым ся ты рушаешъ смѣле,  
и громишь нимъ богопротивныхъ снадне и оумѣле.

Шестый отрок.

Правда и члколюбіе твой возъ справуеть,  
а справедливость браздами шафуеть  
За ихъ поводомъ, о истинный пастыру,  
простуешь нам гостинецъ ко небесному цару.

Седмый отрок.

Нехайже ганбу отнесутъ, нехай ся запалають,  
о с(вя)щенная главо, котрыи упадку церкви шукають.  
Нехай ся вспачать ихъ рады, нехай ся встыдають явне,  
котрыи знищеня наше ради видять марне.

Осмый отрок.

Бодай за божію взгорду всѣ поганбени были  
которыи уладокъ хвалят, мовячи такесмы хотѣли.  
А цнотливыи бодай дни добрыхъ заживали,  
и истинну божію завжды смѣле визнавали

«Третій ликъ» (перший отрок).

Принесѣте почесть с(вя)щеници пастыреви зверхнѣйшему,  
принесѣте покуру и мирскии, яко всѣхъ началнѣйшему.  
Сего одинаго надъ епскпы и сщеники имя визнавайте,  
сему нынѣ в дому божіи и з нами ся покланяйте.

Вторый отрок

Соборе божіи, оумиленно спѣвай своему,  
Михайлу митрополиту, патриархом пос(вя)щенному.  
Оучинѣте ему честь повинную зо всеи хоти,  
нелицемѣрно всею душею, го святителскои милости.

Третий отрок.

Будемо ты пред всѣми велбити, истинный нашъ пастыру,  
Нетолко на семь единомъ мѣсци, но и по всемъ миру.  
Абысь насъ в пригодахъ нашихъ нынѣ и всегда ратоваль,  
и от противности людій зловѣрныхъ церковь заступаль.

Четвертый отрок

Блажень убо, господине, котрый людий упалых ратуеъ,  
богъ тыж в его потребѣ над ним ся злуетъ  
Богъ его вицѣль заховаеъ и здорова набавить,  
и в панованню не отмѣнною з ласки своєї поставить  
Пятый

Плещѣмо руками радуочи ся всѣ згодливе!  
всѣ спѣваймо, пастыря витаючи богобоязнове,  
Тотъ всему духовенству въ всей Россш розказуеъ,  
митрополію кіевскою и галицкою обладаетъ

Потім наступае досить довга молитва: може бути, вико-  
нувана хором. Вона зложена з двостихів, з слабими (жіно-  
чими) закінченнями, наводжу її першу третину:

Богъ всесильный (честный нашъ отче) богъ правдивый,  
заступникъ нашъ певный потѣшливый  
Онъ в долегливостяхъ насъ ратуе,  
нехай же намъ боязнъ не пануе  
Гучать свѣта сего моря попудливыи,  
бючи волнами в береги кривыи,  
Грозять упадкомъ опоки,  
вывысивши ся под темныи оболоки  
Мѣсто котрое богъ милуетъ,  
и прибыткомъ своимъ именуеъ,  
Тому квалтъ и грозная зброя  
не можетъ нѣгды зопсовати покоя.  
Бо тамъ самъ богъ пребываетъ,  
и в потребахъ ратунокъ подаваетъ

Нарешті привітання «от старѣйшихъ» — декламація, з  
котрої виймаю найбільш поетичний епізод — опис «проль-  
тія» — весни, котрої вісникомъ являється прихід митрополита  
по всіх пережитихъ негодахъ:

Да радуемъ ся и мы с(вя)т(ите)леви прольтїе блговѣствующему  
Лютост же зимы съ тяжкими волки отгоняющему  
Ся же от самѣхъ вещей кождо насъ подробну да познаеъ,  
Егда оубо по студеной зимѣ тепла весна наставаеъ,  
Тогда и земля небѣдно зелену траву пуцаеъ,  
И дубъ подчесанъ, головерхія холмы оукрашаеъ,  
И вся зеленевласія древа, в новыя ся рїзи облачат,  
Яко ветхая отложивше всякую поновити ся значат.  
И вѣтры тогда благопрохладны лучами просаваеми,  
И всяко птиче стадо под небесемъ поетъ сладкими пѣніями,  
Насъ наказуеъ правовѣрно и богоугодно спѣвати,  
И высыае<sup>1</sup> ся богопротивленіе Духа оттнати  
Тогда иже в горахъ волун пастуси ис кушъ изльзающе  
На широко пространныя поля вѣтромъ лица простужающе,  
Птицъ сладкопѣсныхъ гласъ слышавше душа наслаждаютъ,  
Сами же многшумна тростія стеблїю противу отпѣваютъ,  
Безсловесныхъ овецъ в различїи травъ наслаждающе чюства,  
Агньца сограмажающе тихими стопами, некромъ<sup>2</sup> мужства  
Тогда и косоръ к кущи наостривъ оками во виноградъ течеть,

<sup>1</sup> Друкъ вьсаеще.

<sup>2</sup> Не безъ.

Отребляюще должня и плодъ нетворящия нещадно съчетъ  
Тогда и морсти пловци небурно и тихо море видѣше,  
Древу и водѣ, и вѣтру быстрому душа своя вручивше,  
По морским хребтомъ страхъ отложивше плавають,  
И непотлаченнымъ стопамъ, широкий Понтъ прорѣзають  
И что боле? не простирающе слово просто рещи имамъ:  
Всякому художеству пролѣтѣе благоспѣшно ест намъ.

Другий привѣтъ митрополитові — «в школъ» — значно коротшій і простіший: не має характеру такого прилюдного «попису», як перший. Спочатку привітання — очевидно, «від старшини»:

Сеже привѣтъ архієпископу в школъ.  
Сладко слышаше, о прекраснѣмъ раи поистиннѣ,  
а еже в немъ пребывати, отче, колми паче сладоснѣ.  
Радостно же оубо в темницахъ сушимъ посѣщеніе,  
радостнѣе же от самыя темница свободженіе  
Но нѣсть якоже нынѣ намъ, о боголюбезниче,  
твое зде посѣщеніе, пречесный нашъ странниче.

В закінченні небезінтересні згадки пережитого, сподівання кращого — не дуже певні, так що кінець кінцем шкільна старшина просить свого найвищого пастиря наділити потрібною терпеливістю, коли не можна «запретити» «неістових соперників»:

Вспоминаете ли нынѣ, о дѣтстии лица,  
како неистови всегда наши суперници?  
Не скорбѣте прочее ниже ужасни будѣте,  
но весело ступающе, на вышняя восходѣте  
Себо предсѣдитъ христовъ истинный дѣлатель,  
судия же праведный и безаконію отмститель.  
Люто бо тогда, отче, бѣ, люто воистинну,  
Сего ради тако мню, яко ничтоже воспояну,  
Еже тебѣ (многымъ небывшимъ) зде быти,  
и по насъ праведнымъ судомъ отмстити.  
Но пройдохомъ яко же сквозѣ огнь и воду,  
чающе тобою известис(ь) на свободу  
Или жезломъ пастырства своего запрѣти,  
или вся терпеливнѣ подѣяти помози  
И всю жизнь нашу изведи на строеніе,  
да тобою получимъ от бѣдъ спасеніе

Потім характеристичне «моленіє от нищих» (себто школярів-мендиків): благання помочі, дозволу обходити парафіян, збирати датки:

#### Первый отрок

Подойми чесный отче нашъ долегливости,  
а рачь намъ помогати зъ отцевской милости  
Просвѣти насъ, абысмы от всѣхъ познани были,  
и в нищетѣ учачи ся от всѣхъ ласку мѣли  
Нехай всѣ парафѣи оуслышать твою святыню,

и с(вя)тую подають намъ просячимъ милостыню,  
Нехай намъ не боронять толчи в своя пороги,  
алчуще просити, поневажъ єсмы убоги  
Намъ бо мало єсли што з любве и подадуть,  
сами же от бога, великая за то воспріймуть.  
Котрый и сам доброволне насъ дѣля нишимъ былъ,  
и на пути утрудъ ся пити от жены просилъ  
Из дома оубогого древодѣль рачиль ся народити,  
всѣхъ учачи, абы убогими не хотѣли гордити  
И апостоловъ от убогихъ людѣй себѣ зобралъ,  
всѣмъ по немъ идучимъ образъ собою показалъ  
Вторый отрок.

Єдинаго тя от апостоль че(с)тна избра богъ,  
святителя нищелюбезна да поднесеша ихъ рогъ.  
Тебѣ оставленъ єсть нищий, тебѣ и сирота,  
О них старайся — они бо ти отворять небесныя ворота.  
И во полаты пресвѣтлыя и нетленныя введуть,  
идеже вси нищелюбивыи съ лики аггль будуть

По сім примітка, що «архієпископ», вислухавши сіє «с любовію» «доволнъ и премудръ отвѣща с поученієм и благословенієм отпусти народы».

Привіти сі в брошурі попереджує герб Львова з відповідними оказіі віршами:

Гербъ тезоименитаго князя Лва градъ сей маєть,  
єгоже имя по всей Европи Россійскій родъ знаєть  
В митрополи Києвогалицкой славно пребываєть,  
и митрополита своего чєстно привѣчаєть.

На кінці такий інтересний відклик до громадянства: до молодіжи — з заохотою до науки, до старших поколінь — щоб давали дітей до школи, а всім разом: готуватись до близького приходу Антихриста!

Ко всѣмъ обще

Прийдѣте зде прийдѣте, о х(рист)оименитыи отроки,  
Россійскаго народа братіа, о Х(рист)ѣ нам ровенници,  
Млека словеснаго оучена младенчески возлюбите,  
Христа Бога младенца бывшаго восхвалите,  
Агнца Христа яко агнцы незлобиве насльдуите,  
И яко пастыря на мѣстѣ злачнѣ при водах чуйте  
Князи и властители Слово Божіє почтѣте,  
Младенцовъ незлобивыхъ безбожне не губите,  
Пріймѣте наказаніє со страхомъ яко сынове послушныи,  
Да не сѣкрушите ся гнѣвомъ яко сосуди скуделныи  
С(вя)щенныи Захарю с(вя)ще(ни)ка подражайте,  
воспитавшаго покаанію проповѣдника по(з)навайте,  
Терпѣте от руки гсдня<sup>1</sup> церковный бичъ богочремныи,  
Да не посѣчетъ вас губительный меч<sup>2</sup> о богопротивныи!  
Прийдѣте злонравныи, прийдѣте законогонителі,  
И наоучите ся от Павла вселеннѣи быти учителяи,

<sup>1</sup> Треба: господни

<sup>2</sup> Надр: меч.

И не бранѣте, рече Хс, приходити дѣтем не бранѣте,  
но благочинно коснути ся их ко мнѣ приводѣте,  
Дадѣте сыновѣ царства небесного научити  
оучителю немѣющу где главы подклонити!  
О вселенская Апльская Святая Церкви кафолицы,  
Правовѣрныи <sup>1</sup> святых от(ец)ъ <sup>2</sup> оучения наслѣдница,  
Антихристов приход близко чуйте,  
Противу вопросовъ отвѣты готуйте!

Друга публікація львівської школи того ж року — грецько-слов'янська граматика АДЕΛΦΟΤΗΣ менше дає для в'яснення її віршоробських методів. Тут повторюються ті ж вірші на герб міста Львова, що і в Просфонімі, але поруч інтересний епіграф, що дає пробу перекладу грецького десятистопного ямбічного римованого двостиха таким же розміром (я означаю акценти ритму):

Богу даюшу зависть ничтож <sup>3</sup> возможé  
И нѣ даюшу труд успѣть ничтожé.

Вказівок щодо теорії віршування ся граматика не дає ніяких. Але сю недостачу доповнює граматика, випущена львівським дідаскалом Лаврентієм Зизанією в 1596 р. у Вільні («Грамматика словенска совершеннаго искусства осми частей слова и иных нуждных»). Він тут пробує виложити ті принципи віршування, що греко-слов'янська братська школа силкувалась устави́ти для церковно-слов'янського і «посполитого» вірша на грецький вірєць. Ся мертворождена спроба, ширше розвинена потім Смотрицьким в його граматиці, не мавши практичного значення — бо ся теорія не приймалася, через повну свою нереальність, інтересна нам як вияв характеристичної боротьби ідеологічних течій в українсько-білоруській школі. Очевидно, поруч старого некунштовного стиха школа хотіла поставити «кунштовний», як було в школах латинських. Але взяти для сього рівноскладовий вірш вона не хотіла. На взір латинського вірша вона хотіла перенести правила грецької метрики на вірш слов'янський і так само український. В Зизанієвій граматиці знаходимо таку «пересторогу»:

О метре и о рифмѣ Пересторога хотячим вѣршѣ складати.

Вѣ метрѣ подобает зрѣти качество и количество слогов и речений, сирѣчь аще изрядное речение есть, аще слогѣ долгій или краткій есть. Вѣ рифмѣ же нѣсть качество зрѣти, яко множає количество

<sup>1</sup> Надр. правовѣрнай

<sup>2</sup> Надр.: отц.

<sup>3</sup> В оригіналі: нічтоже, але, мабутъ, кінцеве е не треба вимовляти.

За довгі голосні він рахує и, ъ, от, я, за короткі е, о, у, за індіферентні (двоєвременні) — а, і, юс, в, і хоче дати поняття про головніші розміри:

О ироиическомъ метрѣ.

Ироиическое метро есть шестомѣрителное, или шесточислителное  
Еже приемлет въ первом, и втором, и третемъ и четвертом, и пятом  
предѣль, ли дактила или спондея. Въ шестом же или спондея или трохея,  
якъ

виждь немощь естества нашего въ щедротахъ многи

Дактиль — донѣдеже. Спандей — буду. Трохей — будеть

Если хочешъ вѣршь складати, ведле тыхъ метрѣ склада грецкимъ поетом  
послѣдуючи.

О елегіическомъ метрѣ Елегіическое метро есть шестомѣрителное и  
приемлетъ въ первом или дактила, или спондея, въ втором же дактила, въ  
третем же и четвертом дактила, въ пятом же предѣль спондея, иже раздѣ-  
ляетъ ся на двое, и убо пол его бываетъ между вторым и третим предѣлом,  
другое же пол по четвертом

О іамвическомъ метрѣ Что есть іамвическое метро?

Іамвическое метро есть шестомѣрителное или шесточислителное, и  
приемлетъ первой и третій и пятый предѣль, или нога, или спондея или  
іамва; второй же и четвертыи єдинаго іамва, шестая же нога приемлетъ или  
іамва или пріхія, яко

призри на насъ грѣшныхъ многощедрыи боже

Спандей — буди Іамвъ — несу Пріхій — слово

Але сам автор на практиці не зважився дати взірців «ведле тыхъ метрѣ склада»<sup>1</sup>, крім наведенихъ прикладів гекса-метра і ямба. Всі вірші, вміщені в його граматиці, зложені старим «некунштовним» способом. Напр., така вступна епіграма:

На грамматику

Грамматика писма всѣхъ научает,  
чтырма частми латве уразумляет  
Орфографію и просодію,  
синтаксисом и етимологію

А предреченное єи опаство  
подаєть певное искусство

Котрии прагнут бытти досконали,  
в писмѣ и в словахъ абы не партали,

Але извѣстно все познавали,  
и чого ся оучат, абы добре знали

Ключем бо есть отворяючи всѣм оумъ,  
к познанию въ преправый разум

По котрой власне якъ по всходѣ пойдеть,  
каждый если хочет — всѣхъ наукъ дойдеть

В тім же стилі пописалась острозька учена братія кілька літ пізніш, з нагоди смерті молодого князя Олександра, кот-

<sup>1</sup> Про сю метричну систему Зизані і порівняння її з теорією Смотрицького див у *Перетца* «Малорусскія вирши и пѣсни», Изв. отд. рус. яз. 1899, IV с. 77 дд. (теж в *Историко-литерат. изслѣдованіяхъ* I с. 7 дд.)

рого то поучував у своїм «Ключі» старий Смотрицький — «Ламентъ дому княжатъ Острозкихъ надъ зешлым з того свѣта ясне освещенымъ княжатемъ Олександромъ Конъстантиновичомъ княжатемъ Острозскимъ, воеводою волянскимъ, в року тисячномъ шестьсотъ третемъ мца декеврія 2 дня». Одинокий дефектний примірник, що нам заховався (в Народній бібліотеці в Софії), не дає повного поняття про літературну конструкцію сього невеличкого твору: нема вступу, нема закінчення, багато бракує в середині<sup>1</sup>. Лишилися похвали і жалі по небіжчику і промови від його імені до жінки, дітей, батька, брата, товаришів, слуг і «до всіхъ посполите» (до народу руського) — те, що в теперішній західноукраїнській похоронній церемонії зосталося під польською назвою «подзенковання». Все се писано без літературного хисту, сіро, блідо, і многословно, без яскравого виразу і без сильної думки. Для прикладу подам промову небіжчика до синів — найбільшъ інтересну своєю апологією руської традиції, що її розвив свого часу «Ключ».

#### Отъ отца до сыновъ

До васъ сыновъ моихъ по мнѣ на свѣтъ позосталыхъ оборочаю речъ: наслѣдуйте предковъ своихъ в вѣре сталыхъ. Зоставую вамъ отчизну вашу всю в цѣлости, которой обороньцами и дѣдичами будъте в смѣлости. Служъте речи посполитой потужне а вѣрне, животь скромный ведучи, ховаючи ся помѣрне. Мене мѣйте прикладомъ и мое прудкое розстане — боть власне якъ сонъ был, который приносить спане. Прото если который з васъ пащеки тоє смерти прескочить, а напотымъ доросши лѣтъ в свѣтъ кохати ся схочеть, Памятайте ся абысте его заживали бачне, станъ ваш княжацкій учтивостью оздобячи значне. Бо которая роскошь тут на свѣтъ челоуѣку смакуеть, тая ся по смерти в горкость прикроую опакуеть. Памятайте, же сте с княжатъ рускихъ острозкихъ вышли, ихъ вѣру, дѣльность и набожность мѣйте на мысли. Вами хочу похвалити ся передъ маестатомъ божимъ, кгда з васъ жадень не будетъ апостатомъ. Отъ вѣры кгрецкое апостольское церкви вѣсточное, дому нашему и славнымъ предкомъ нашимъ пожиточное. Предкове бовѣмъ ваши кгда вѣру якъ тарчъ держали, неприятели дому ихъ завше предъ ними дрыжали. Тою были славни, тою маестности набыли, которую — чого боже уховай — если бысте позбыли, Тогда памятайте мое слово, же з вѣроую сполечне утратите учтивость маестатность и здорове конечне. Лечъ абы през сталость вѣры вашихъ княжацкихъ становъ домъ нашъ и я з нимъ доброу славою з мертвыхъ повстанувъ!

<sup>1</sup> Все, що зосталось, передрукував ак Соболевський в Чтенияхъ общ. Нестора т. XII (1898).



Автор незвісний. Може бути, що був то й колективний твір острозького гуртка. Віршування, очевидно, культивувалось тут як необхідна прикмета книжної культури. Острозькі й дерманські друки, видані в сих роках під доглядом звісного нам Дам'яна Наливайка, містять серію епіграм на герб Острозьких, що різним способом варіюють риторичну фразеологію з приводу складових частин сього герба: хреста, св. Юрія, збройного їздця, місяця і зірки. Хоч те, що віршарі називають хрестом, се, властиво, гербове перехрестя з дашком вгорі і півколом знизу, але що се — найбільш багата тема, то мотив хреста повторюється особливо пильно. Комбінація хреста і зірок наводить на пам'ять легенду про Костянтина Вел., що бачив на небі хрест — зложений з зір, і под. Поезії в тім усім дуже мало, здебільшого се рубана проза, але як взірці форм і риторичних елюкубрацій ці епіграми мають деякий інтерес.

«Охтаикъ сирѣчь Осмогласникъ», Дерманъ, 1603-3 (підпис Дам'яна на кінці книги, див вище). На початку: «На гербъ ясне освещеного княжати Костентина Костентиновича княжати Острозского», двостихи безцезурні:

Крестъ гербомъ тому належит, кто рыцером естъ дознаный,  
царю остентину за звѣтязство в гербъ естъ приданый,  
Не для того ижъ былъ славный и мѣлъ широкое панѣство,  
лечъ ижъ ним звѣтяжал противных и опустилъ поганство  
Звѣздами былъ ему написаный на высококъ небѣ,  
то е дом Острозскихъ трое в своемъ слушне мает гербъ.  
Крестъ, звѣзды и мѣсяць, ижъ естъ и телесне и духовне  
звѣтяжца тыхъ обоихъ неприятелй невымовне  
(ер)

Узброеный рыцеру, з голымъ мечемъ, готовый до бою,  
абы отчизна и речъ посполитая была в покою!  
На прудкомъ кони с копѣею и з мечемъ стоишъ в гербъ —  
такъ ты видано пред тым в поли,— каждый то носит в себъ  
Для тыхъ теды двохъ причинъ того меча уживай,  
домовыхъ звадь утѣкай, приватныхъ кривдъ занедбавай  
Ово згола альбо ты звѣтяжъ, альбо самъ умри смѣле  
за речъ посполитую, абы ты споминано миле  
Кресте, господствоуяй днес въ всем мирѣ!  
тобою христане сияють в вѣрь  
Тя знаменіе имуть морсти пловци  
на кораблехъ своихъ, й рыбные ловци,  
Внегда себе низпускають въ глубину  
они же тебе токмо имуть вину  
Спасенія своего въ бранехъ зѣльныхъ  
и азъ ты молю въ временахъ разделныхъ  
Егда от мира сего и тѣлеси моего изыйду,  
тогда съпутник ми буди, да идеже желаю дойду.  
Въ жилища мя небесная съ тыми ти всели  
и вѣчныхъ благъ причастиемъ душу мою възвесели

«Листъ Мелетія, святѣйшого патріарха александрійско-го», Дермань, 1605 (іменем Дам'яна підписана передмова, що наступає за гербовими віршами). Вірші рівноскладові (4+6), цезура означена протинкою:

На крестъ в гербъ  
О крестъ пред тымъ, вѣрпых забивано,  
кгда в ихъ сердцах, вѣры добывано  
А кто вытраваль, при вѣрѣ в сталости,  
крестъ потомковъ, доховаль в целости.  
Тым ся здавна, Острозских дом хвалит.  
мошно стоит, инший ся кто валитъ  
То гербъ продковъ, его стародавнихъ,  
Влодимера, и потомков славныхъ.  
О томъ што на кони.  
Туть Георгій, змию убиваетъ,  
Обронцею, Бога тотъ домъ маеть  
Кгда звѣтязства, святыхъ в гербѣ носит,  
на обронѣ, божой маеть досеть  
На мѣсяць и звѣзды  
Мѣсяць, звѣзды, на небѣ сличные,  
такъ в томъ дому, цноты обличные  
Которыми, яснѣй солнца свѣтитъ,  
а звлаша кгда, на вѣрѣ ихъ клѣтитъ

При кінці передмови теж рівноскладовий четверостих (5+7), в похвалу перекладчикові, повний конденсованої класичної премудрості (знак цезури додаю для читання):

Лист той в Єгипте // авзонски<sup>1</sup> начертаний,  
руским языком // в Сарматех дарований —  
Борецким наддер<sup>2</sup> // Апольлови коханымъ  
и в Парнасе на // ложе музъ выхованымъ

«Лѣкарство на оспалый умыслъ челоувѣчій» (Острог, 1607)<sup>3</sup> містить не тільки похвалу гербу, але й кілька моралістичних віршів:

На герб ясне освещенныхъ ихъ милости княжатъ Острозскихъ  
(Одинадцятю-складови двостихи, без виразної цезури)  
Гербъ каждый цноты дому выражаетъ,  
звлаша кгда ся в чомъ Богъ не ображаетъ  
На кони рыцерьъ з мечемъ значит мезъство<sup>4</sup>,  
а крестъ, мѣсяць и звѣзды — набоженство.  
То обое в томъ дому каждый бачитъ,—  
мудрый признает, глупый — яко рачить.  
Прозьба чителникова о часъ (5+8)  
Часе дорогій часе непереплачоный,  
назбыть скупою вагою мнѣ узычоный!  
Быстрѣй над морской корабль животь мой провадишь,

<sup>1</sup> Авзонія — талія

<sup>2</sup> Надр. надлерь (польське дуже).

<sup>3</sup> Передмову з іменем Дамієна див вище.

<sup>4</sup> Мужество.

нігде для спочиненя з нами не завадиш.  
 Власне якъ которые в днѣ корабля лежать,  
 здасть ся имъ же в немъ стоять, кгда найпрудше бѣжать.  
 В-окомгненю мя провадит вѣкъ мой к старости,  
 анъ ся розбачити могу в той малости.  
 Пядю бо вѣм а правдиве змѣренный вѣкъ —  
 давид пророкъ до бога рекъ — маеть чоловѣкъ  
 Не смѣю тя откладати на вѣкъ потомный,  
 бомъ тебе непевень яко человек уломный.  
 Даруй ми то прочитати й учивити,  
 о шо бы мя там южъ не могли обвинити.  
 Узычь до поправы живота якого дня,  
 поки не згасла вѣку моего походня.  
 Если ми не сфолькуешъ, певне мя стратиш,  
 и ижъ мя там й тысячею лѣтъ не заплатиш.

Вірші до читальника, нерівноскладові:

До того кто доброго сумнѣня.

Чителникови ласкавому  
 тотъ листъ належит — звлаша тому,  
 У которого о сумненьє  
 й найменшее провиненье  
 Разъ тылько ткнувши поправуеъ,  
 страшитъ, фрасуеъ и строфуеъ.  
 Неписаное бовѣмъ писмо  
 сумнѣнье даль богъ, в нем абысмо  
 Читали завше свое справы  
 тутъ ся судили без забавы.  
 Судья сумнѣнье нефальшивый,  
 на намнѣй злого запальчивый  
 Сумнѣнье чистецъ в чоловѣка,  
 слухаетъ личбы з всего вѣка.  
 Не будешъ сужень, злости не мѣй,  
 а еслисъ винень, прѣти не смѣй.  
 Й найменшій грѣхъ тутъ поправуй,  
 на всемирный судъ не zostавуй.  
 Бо если ся тамъ грѣхъ найдетъ в тобѣ,  
 то самъ зостанешъ неправъ собѣ

По сім наступають дві статті, що становлять оте «лікарство на оспалий умисел чоловічий»: Івана Золотоустого «Слово о покаянии к Феодору мниху испадшему» і «Слово о еже обаче всуе мятет ся всяк человекъ живый». В додатку надрукований «Тестамент Василя Македонянина», кодекс індивідуальної і громадської моралі і життєвої мудрости<sup>1</sup>, з таким епіграфом:

Благополучно царство то в немже  
 или любомоудреци царствуютъ  
 или царіе любомоудрѣтвуюють

<sup>1</sup> Огляд його змісту в цитованій статті ак. Перетца, в його збірці «Исследования и материалы по истории старинной украинской литературы», с 51

тоєжъ:

щасливое то королевство в котором  
альбо философов кролюють,  
альбо кролеве философствуютъ.

Після сього «Тестаменту», надрукованого в двох текстах: церковнослов'янським і українським, для кращого зрозуміння світської публіки, маємо таке післяслово, що пояснює вартість і значення сеї науки не тільки для монархів, а взагалі для «преложоних і пануючих ведлуг світу» — хоч би круг їх підданих не переходив навіть і за десять голів:

До тогожъ чителника

Вшелякій отецъ, которому даруетъ  
Богъ сына й оного тот заставуетъ  
На свѣтъ по собѣ славы в размноженъе,  
роду нового любъ старого на взбуженье,—  
Въдай же то за певне — мовлю до тебе —  
же в нюмъ заставуешъ самого себе  
Якъ сады, которых овоць уживають,  
кгда ся старѣют, другіе з них вставають,  
Предся жъ подобные подобного родятъ,  
такъ в бытности й в зацности не сходятъ.  
Такъ й люде, которые уступуютъ  
с того свѣта, а другіе наступутъ,  
Едны в другихъ влевають цнотъ доброволность,  
кгдажъ не з натуры, але с цвиченья годность.  
Що учинилъ й оный монарха давный,  
Василій Мацедонъ цесарь кгрецкій славный.  
Зоставуючи сына Льва реченого,  
царемъ по собѣ царства предъреченого.  
По многихъ цвиченьяхъ укороновавши,  
а напрод цнотами его ударовавши,  
На остатокъ тот тестаментъ заставуетъ,  
чимъ его по своей смерти направуетъ.  
В що везрѣти, еслись отецъ — не лънуй ся,  
Чужую престрогу маючи, варуй ся,  
Абысь прикладом людеи побожных ходняъ  
в вихованью дѣтокъ — еслись их сплодилъ.  
Живучи побожне заставуй имъ цноты,  
бо що отецъ чинить, то й сынъ з охоты.  
Еслись теж сынъ — позволь тым отца почтити,  
бо не можешъ иншим себе ушляхтити,  
Тылько предковъ своих цнот наслѣдованем,  
й онымъ в обычаехъ приподобаньемъ  
Й абы на ганьбу родичовъ не жити.  
лъпше — мовит писмо — без потомковъ быти,  
Анижли потомство заставити в злостехъ,  
бо и памятка згинетъ и покой в костехъ  
Кто злому сыну маетность заставуетъ,  
и самъ гинетъ, и его в злое вправуетъ.  
Слышалаем (Григорій рекъ), же ся спирали  
два млоденци й то собѣ задавали:  
Единъ мовилъ, жесь з злого отца спложоный,  
А я с побожного естемъ урожоный  
Добрый рекъ милуючи з цнотою згоду

мнѣ мой род ганьба, а ты своему роду  
 Вамъ, шляхтамъ, которые маете сыны,  
 абысте за нихъ не поносили вины,  
 Умѣй, з дитинства вправити его в цвѣченье,  
 самъ будь ему прикладомъ и наученемъ  
 Абы еслись добрый — твоя яко звыкла  
 слава в немъ квитнула и нѣкды не зникла,  
 Еслись теж злый — абы сынъ твоим стараньемъ,  
 зоставши по тобѣ божим поволаньемъ,  
 Всю неславу продковъ цнотами загладилъ,  
 и то все направилъ шо съ ты был завадилъ  
 Еслись сынъ — наслѣдуй же доброго отца  
 Еслись отецъ — паси жъ, бо то твоя овца  
 Не мнѣмай абы кролюмъ тылко належалъ  
 тот листъ,— але й тобѣ, еслись одержаль  
 Якое кольвекъ преложенство й звѣрхность  
 кто вѣренъ в малом, и в многомъ мает вѣрность  
 Не кролемъ естесь — предся паномъ подданныхъ,  
 десяти навет, под твою звѣрхность отданныхъ,—  
 И тые справедливого преложеньства,  
 над собою потребують без окрутенства

Интерес сього нехитрого казання полягає в тім, що автор звертається спеціально до українського панства, його убогих останків, які ще животіли, щоб їм подати дещо з моралі владищих!

Нагадування їм — не надужувати свого «преложенства» над підданими: вживати його справедливо «без окрутенства»,— вносить лагідну ноту до сього малореального екскурсу в сферу панських засобів українського громадянства. Треба собі пригадати, якими «окрутниками» вміли себе показувати у відносинах до своїх підданих навіть ченці, аби зрозуміти, що ся пригадка зовсім не була зайвою в кругу можливих читачів сеї книжки!

Інша вибірка моральних поучень з писань того ж Золотоустого, випущена два роки пізніше з друкарні Львівського братства: «Иже въ святыхъ отца нашего Іоанна Златоустаго Бесѣда избранныя о вѣоспитаніи чадъ» (Львів, 29 липня 1609 року)<sup>1</sup>, з пишною епіграмою на герб братства:

Якъ Левъ Срокгій надъ всѣми звѣрматы пануеть,  
 Такъ Львовъ надъ всѣ мѣста в князствѣ Рускомъ продкуетъ —  
 В котромъ то ся Братство милости закрьслнуло  
 И на Гербъ свой Вежу<sup>2</sup> тую такъ выстрыхнуло,

<sup>1</sup> Єдиний, скільки знаю, примірник був у бібліотеці св Юра, тепер у Національнм Музеї у Львові. За спорядження копії з нього для Археографічної Комісії УАН складаю щирю подяку ак Студинському і проф Свенцицькому

<sup>2</sup> Ся вежа — дзвіниця, закінчена 1578 р коштом Корнякта, була окраю і гордістю Братства і була взята Братством у свій герб.

теж попереджувала вибірку текстів («Омілію», 'як її зве передмова) на тему відповідальності батьків за лихе виховання дітей, обов'язків дітей супроти своїх батьків та слідування за батьківськими чеснотами, нескладною в формі, але далеко більш літературною передмовою. Я наведу її — бо, незважаючи на свою макаронічну мову, вона не позбавлена деякою естетики Вірші нерівноскладові, з зазначеною цезурою (крапкою):

На Золотоустого И до чителинковъ  
Нила з береговъ // широко выливаючого  
И весь Єгипеть // гойне напавуючого  
Барзый жродла // Златоустого розливають  
И буйные потоки // с себе выпускають  
Злотыми струменми весь ся улыскуючи,  
Оплавитостю водъ живыхъ // обфитуючи,  
Цыркель весь збору вѣрныхъ // вколо обливаєть,  
И вся церковь повшехная // нимъ намакаеть  
Вѣлготность свою // з наук оного беручи  
И до змякченя // сердца людскіе ведучи  
На взроснення дровъ // в дому божомъ плодовитыхъ  
Златовидне заквитнулыхъ // всѣмъ знакомитыхъ  
Которые бы злотый овецъ // с себе давали  
И завше пожиткомъ церковь // обмышлевали,  
При тяхъ вдячне брѣмячихъ // водахъ ся здобячи  
На позренье ся сличныхъ дровъ // всѣхъ приводячи  
Котрую роскошною высною где звыкли назвати  
Святыє // вѣчне отпочивати  
З злотыхъ ся водъ святого охоложаючи  
Златовидне и безъ сказы // проквитаючи  
С которого злотыхъ ся // квѣтувъ позщипало  
И на пожитокъ ся вамъ, // цнымъ дѣтямъ зобрало —  
Омілія з разныхъ мѣсцъ // оного зложена  
И на Славенское // справне переложена  
О цнотливомъ васъ // в молодости вихованю  
И пилномъ о дѣточкахъ // отцевъскомъ стараню,  
Якобы от Бога не подняли караня  
Давши сыну въ зразу добре вихованя  
Звляша над все // тоє хотячи уважати,  
Жебы васъ зараз // в науку заправовати  
С которой якъ зъ жродла // все добре походить  
И предъ ню чловѣкъ // чловѣкомъ ся находитъ  
Которую такъ наддеръ // святыє поважають,  
Же злотымъ уроженямъ // еи называють  
Той то родзай // нѣкгда нехай ся не зводитъ,  
Але ся завше // в народъ людскомъ находитъ  
О которую цный народъ Русскій // знебаваетъ  
И за подлѣйшую речъ // собѣ покладаетъ  
Зачимъ всякій нерядъ // и все злое походить  
И до погорженя // цный тотъ народъ приходить,  
Же для простоты // много ся ихъ уругаютъ  
И ненаукою // очи замыдливають  
Прето тыжъ // за барзо слушную ся намъ здало,  
Абы ся о васъ // до отцувъ вашихъ подало,  
Якобы преднѣйшимъ тымъ добрымъ // не възгоржали

И впродь всего // о науце ся вамъ старали.  
Сконтъ<sup>1</sup> имъже самым // от васъ з лѣпшим венць бывает<sup>2</sup>,  
Же кождый сынъ // з науки отца поважаеъ.  
До которой ся вы тылко, // о дѣти, мѣйте  
И що є вамъ с пожитком // сами зрозумѣте —  
На Златоустого радъ // польгаючи  
И его злотымъ словамъ // цѣло уфаючи.—  
Же ведлугъ котрыхъ // з обохъ сторонъ учинивши  
И за повинность ся свою // дуже уймивши,  
Потѣхи с сынов // отцеве почекаете  
И онде<sup>3</sup> маєстать // божій огладаете,  
С цнотливе выхованными // сынами ставши  
И талантомъ приробокъ // на лѣчбѣ отдавши  
В радости панской оной // абысте зостали  
(Зычимо вамъ) и с святыми опочивали

Ся похвала науці, що одна робить чоловіка чоловіком, і жаль над її занедбанням у «цного Руського народу», з котрого походить весь неряд і все зло, і погорда для сього славного народу — що його зневажають за його «простоту» і «замилують очі», користаючи з його темноти.— нарешті, і в сім віршарстві нота гідна всього сього відродженського руху, і зокрема — братських заходів коло освіти. Вона дає добре закінчення сьому переглядові. Артистичного стилю се поучення теж не позбавлене. Він тяжкий, монотонний, іконописний — як пізня візантійська ікона з надуживанням «золотих» епітетів (навіяних, очевидно, «золотими устами» автора), з повторенням тих самих, схематизованих, упрощених виразів і образів. Але є таки в тім стиль — незважаючи на всі жахливі полонізми.

**Закінчення.** На сім я кінчаю огляд сього єдиного в своїм роді чвертьстоліття нашої історії. Я ввійшов у різні подробиці його, часто притягаючи для вияснення сього процесу відродження і нагромадження рухової сили в нашій громадянстві навіть такий матеріал, що, властиво, не заслуговував би сього з чисто літературного, емоційно-естетичного погляду. Бо з такого літературного погляду продукція сеї доби, за невеличкими винятками, взагалі не стоїть дуже високо. Але рідко коли писане слово відігравало таку діяльну роль у житті. Рідко коли питання школи, освіти і літератури мали таке значення в розбудженні соціальної енергії — особливо в порівнянні з попереднім періодом занепаду і застою. По контрасту з тою попередньою летаргією се піднесення соціальної ініціативи і культурної енергії робить враження

<sup>1</sup> Звідки (польське).

<sup>2</sup> Вони самі ліпше на тім виходять.

<sup>3</sup> На тім світі